

1983

þÿ ¤ ¿ " À Á Ì² » · ¼ ± Ä · Â ° ± Ä ±³ É³ ® Â "

Katsaros, Vasilis

þÿ · » » · ½¹® ™ Ä Ä ¿ Á¹® · Ä±¹ Áµ⁻ ±

<http://hdl.handle.net/11728/7623>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

ΤΟΜΟΣ Γ'

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1983

ΤΟ «ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ» ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ / ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Ὁ Κ. Ἀμαντος, πού περιέλαβε στά «Μικρά Θρακικά Μελετήματα» τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν¹, εἶχεν ἐπιχειρήσει παλιότερα νά ἀναθεωρήσει τήν ἄποψη τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ Κομνηνοί κατάγονταν ἀπό τήν Παφλαγονία². Ὁ Ἀμαντος βασίστηκε α) κυρίως στή σιωπηρή μείωση τῆς ἀξίας τῆς μαρτυρίας τοῦ χρονογράφου Γεωργίου Κεδρηνοῦ³, τήν ὁποία ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀντιμετώπισε μέ ιδιαίτερη ἐπιφυλακτικότητα⁴ καί β) στόν ὑπερτονισμό μιᾶς μοναδικῆς πληροφορίας τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ πρῶτος Κομνηνός αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου προερχόταν ἀπό τήν Κόμνη: «Ἦν δ' οὗτος ὁ διαβόητος Ἰσαάκιος ἐκ Κόμνης τῆς κώμης προεληλυθώς, ὡσπερ ἐκ Πέλλης ὁ Φίλιππος»⁵. Ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Η. Mädler⁶ κι ἀργότερα ὁ G. Schlumberger⁷ καί ὁ F. Chalandon⁸, ὁ εἰδικός ἱστορικός τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, εἶχαν δεχτεῖ τή μαρτυρία τοῦ συγχρόνου ἱστορικοῦ τοῦ Βυζαντίου Μιχαήλ Ψελλοῦ καί συνδύασαν τήν τοπωνυμία μέ κάποια «κώμη Κόμνη», στή Θράκη, κώμη πού δέν εἶναι γνωστή ἀπό ἄλλες βυζαντινές πηγές. Τή θέση τῆς Θρακικῆς Κόμνης οἱ παραπάνω μελετητές προσδιόριζαν κοντά στήν Ἀνδριανούπολη καί μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἐπέβαλαν τήν ἄποψη γιά τή Θρακική καταγωγή τῶν Κομνηνῶν στούς μεταγενέστερους ἱστορικούς πού ἀναφέρθηκαν στό ζήτημα⁹. Ἡ συμβολή τοῦ Ἀμάντου συνίστατο στόν ἀκριβέστερο, κατά τή γνώμη του, τοπογραφικό προσδιορισμό τῆς κώμης Κόμνης σέ μιά περιοχή κοντά στό Πάνιον τῆς Θράκης¹⁰.

Πῶς ἐρμηνεύτηκε ἡ ἀντίθεση πού δημιουργοῦν οἱ πηγές; Ὁ Chalandon¹¹, ἀφοῦ ἀπορρίπτει τήν ὑπόθεση τοῦ Du Cange πού συνέδεε τούς Κομνηνοὺς μέ μιά παλιά οἰκογένεια πού ἔφτανε ὡς τόν Μ. Κωνσταντῖνο¹², ἐκφράζει τήν ἄποψη ὅτι οἱ Κομνηνοί κατάγονταν ἀρχικά ἀπό τό Θρακικό χωριό Κόμνη καί ὑποθέτει ὅτι αὐτοί «λίγο ἀργότερα» ἀπέκτησαν μεγάλα κτήματα γύρω ἀπό τήν Κασταμονή¹³. Ἡ θεωρία αὐτή φαίνεται ὅτι ἐρμηνεύει τά πραγματικά γεγονότα.

Ἐπάρχουν ὥστόσο σύγχρονοι ἱστορικοί τοῦ Βυζαντίου πού φαίνεται νά εὐνοοῦν τήν ἄποψη τῆς Μικρασιατικῆς καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν καί δέν μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε βέβαια ὅτι διατυπώνουν ἄκριτα τή γνώμη τους, ἔστω κι ἂν στά συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἔργου τους δέν τήν τεκμηριώνουν: Ἡ Η. Ahrweiler¹⁴ π.χ. ἀναφορικά μέ τό πρόσωπο τοῦ Ἀλεξίου Α' θυμίζει ὅτι ὁ Κομνηνός αὐτοκράτορας «ἦταν γιός στρατιωτικοῦ ἄρχοντα

ἀπό τῆ Μ. Ἀσία» καί ὁ Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος ἀναφορικά μέ τό πρόσωπο τοῦ Ἰσαακίου Α΄ γράφει ὅτι ἦταν «Γόνος τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν, πού εἶλκον τήν καταγωγήν ἐκ τῆς Κασταμονῆς... ἔλαβον ὁμως τό ὄνομα ἐκ τοῦ τόπου μετοικήσεώς των, τοῦ παρά τήν Ἀδριανούπολιν χωρίου Κόμνη...»¹⁵. Ἡ θεωρία αὐτή φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἐρμηνεύει, κατά τρόπο ἀντίστροφο μέ τή θεωρία τοῦ Chalandon, τά πραγματικά γεγονότα.

Εἶναι γενικά παραδεκτό ὅτι ὁ Μανουήλ Ἐρωτικός, πού ἀναλαμβάνει στό 978 τήν ἄμυνα τῆς Νίκαιας¹⁶ καί τήν υπεράσπιση τοῦ Βασιλείου Β΄ ἐναντι τοῦ στασιαστή Βάρδα Σκληροῦ, εἶναι τό πρῶτο πρόσωπο τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν πού ἐμφανίζεται στήν Ἱστορία¹⁷. Πρέπει ὁμως νά προσεχθεῖ ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι ὁ «ἀρχηγέτης τῆς οἰκογενείας» τῶν Κομνηνῶν δέν ἐπωνομάζεται «Κομνηνός» στίς πηγές· ἀκόμη καί ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος στήν *Ἱστορία* του ἐπιφυλάσσει νά ὀνομάσει «Κομνηνό» τόν Μανουήλ καί προσπαθεῖ νά συνδέσει τό ὄνομά του μέ τοὺς Κομνηνοὺς μέ τόν ἀκόλουθο λεκτικό τρόπο: «Μανουήλ ἐκείνου τοῦ πάνυ, ὅς ἐς Κομνηνοὺς ἀναφέρων τό γένος, ...»¹⁸. Ὁ Μανουήλ Ἐρωτικός ἀπέκτησε μιά κόρη, ὅπως γνωρίζουμε ἀπό τήν Ἄννα Κομνηνή¹⁹, καί δύο γιούς, τόν Ἰσαάκιο —πρῶτο Κομνηνό αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, καί τόν Ἰωάννη — πατέρα τοῦ Ἀλεξίου Α΄, ἕναν γιό κι ἕναν ἐγγονό στό θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης²⁰.

Τοῦ Μανουήλ ὁ «οἶκος», ὅσο κι ἂν ἀμφισβητηθεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Κεδρηνοῦ, εἶναι ἡ Κασταμονή, ἀφοῦ ἡ μαρτυρία προσγράφεται στόν «ἀξιόπιστο» Ἰωάννη Σκυλίτη²¹ καί —τό σπουδαιότερο— ἐνισχύεται ἀπό ἕνα χωρίο τῆς Ἄννας Κομνηνῆς πού μᾶς μιλά γιά τήν πόλη τοῦ παπποῦ τοῦ Ἀλεξίου Α΄ (πού δέν εἶναι ἄλλη παρά ἡ Κασταμονή), ὅταν ὁ πατέρας της ἀγωνιζόταν νά καταστείλει τό κίνημα τοῦ Οὔσελίου στό θέμα τῶν Ἀρμενικῶν²². Γιά τήν ἴδια πόλη καί γιά τό ἴδιο ἱστορικό συμβάν ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος ἐπιβεβαιώνει τή μαρτυρία²³. Τῆ θεσιότητα τῶν μαρτυριῶν τῆς Ἄννας Κομνηνῆς καί τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου ἐνισχύουν ἀκόμη ὀρισμένες ἐνδεικτικές μαρτυρίες πού μᾶς παρουσιάζουν μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν, ἰδιαίτερα εὐαίσθητα (συγκινησιακά) μέ τό χῶρο τῆς Κασταμονῆς. Κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα θά πρέπει νά ἰδωθοῦν καί οἱ ἀμυδρά φωτισμένες συγγενικές ἐξαρτήσεις τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ μέ τόν ἠγούμενο τῆς Μονῆς Κασταμονίτου καί πρῶτο τοῦ Ἀγίου Ὅρους Ἰλαρίωνα <Κασταμονίτη>²⁴ ἢ οἱ ξεκαθαρισμένες φιλικές σχέσεις τοῦ σεβαστοκράτορα Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ²⁵ πρὸς τόν Λέοντα Κασταμονίτη, πού, ὅπως διατυπώνονται στό Τυπικό τῆς Κοσμοσώτειρας, ἐκφράζουν ἴσως ἕνα σύνολο συγκινήσεων πού ἀναφέρονται πιθανότατα καί στόν κοινό τόπο καταγωγῆς τῶν δύο προσώπων²⁶. Κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα τῆς συναισθηματικῆς ἐπαφῆς τῶν Κομνηνῶν μέ τήν Κασταμονή θά πρέπει νά ἰδωθεῖ καί τό ξεχω-

ριστό ενδιαφέρον του αυτοκράτορα Ἰωάννη Κομνηνοῦ γιὰ τὴν περιοχὴ καὶ τὴν πόλη τῆς Κασταμονῆς στὶς ἐκστρατεῖες του ἐναντίον τῶν Δανισμενιδῶν Τούρκων²⁷, γιὰ τίς ὁποῖες μᾶς πληροφοροῦν ἀρκετὰ οἱ ἱστορικοὶ Ἰωάννης Κίνναμος²⁸ καὶ Νικήτας Χωνιάτης²⁹ καὶ ἐπαινοῦν ἰδιαίτερα τὰ ποιήματα τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου³⁰. Δὲν μπορεῖ ἐπίσης κανεὶς νὰ μὴ σκεφτεῖ ὅτι ἡ σχέση τῶν Κομνηνῶν μὲ τὴν Κασταμονὴ καὶ τίς μεγάλες οἰκογένειές της εὐνόησε τὸ συνοικέσιο τοῦ Ἀνδρονίκου, γιοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ τῆς Θεοδώρας, κόρης τοῦ Ἀλεξίου Α', μὲ τὴν Εὐφροσύνη Κασταμονίτισσα³¹, τὴ μητέρα τῶν μετέπειτα αυτοκρατόρων Ἰσαάκ Β' καὶ Ἀλεξίου Γ'.

Ὑστερα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν μποροῦμε, νομίζω, νὰ καταλήξουμε σὲ κάποιον συμπέρασμα. Τὸ συμπέρασμα αὐτό, βασισμένο καὶ μόνο στὰ δεδομένα τῶν πηγῶν, εἶναι ὅτι πρέπει πάνω ἀπ' ὅλα νὰ διαχωριστεῖ τὸ, παρουσιαζόμενο ὡς σήμερα ἐνιαῖο, ζήτημα τῆς «καταγωγῆς» ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς «ἐπωνομασίας» τῶν Κομνηνῶν. Στὸ πρῶτο ζήτημα τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν μᾶς ὀδηγοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι οὐσιαστικά δὲν ὑπάρχει κανὴν πρόβλημα «καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν». Ἡ Μικρασιατικὴ τους προέλευση εἶναι φανερὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ πληροφορία τοῦ Ψελλοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «Ἦν δὲ οὗτος ὁ διαβόητος Ἰσαάκιος, ἐκ Κόμνης μὲν τῆς Κώμης προεληλυθώς, ὡσπερ ἐκ Πέλλης ὁ Φίλιππος, κοσμήσας δὲ καὶ τὴν πατρίδα καὶ τὸ χωρίον· οἷς τε πρότερον ἐστρατήγησε καὶ οἷς ὕστερον ἐβασίλευσεν, εἰ μὴ πού τι, δι' ὑπερβολὴν φιλοτιμίας οὕτως ἐρεῖν, προσκεκρούκει καὶ οὗτος τοῖς πράγμασι, καὶ τελευτῶν ἀπήλλαξεν ὡσπερ ἴσμεν»³² πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ πιά, νομίζω, ὄχι ὡς συμβολικὴ στὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ ὡς σημαντικὴ στὴν ἀντιμετώπιση μόνο τοῦ ζητήματος τῆς ἐπωνομασίας τῶν Κομνηνῶν· ἐμπίπτει συνεπῶς στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἄλλου ζητήματος στὸ ὁποῖο ἔχουν θέση ἡ ἐξήγηση μὲ τὴ «θεωρία τῆς μετοίκησης» ἢ τοῦ «τυχαίου» γεγονότος τῆς γέννησης τοῦ Ἰσαακίου Α' στὴν Κόμνη, πού ἀναφέρεται ρητὰ στὸ κείμενο τοῦ Ψελλοῦ. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐξεταστεῖ τὸ θέμα πού δημιουργήθηκε στὸ συσχετισμὸ τοῦ συγκεκριμένου χωρίου μὲ τὴν προσπάθεια νὰ προσδιοριστεῖ ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς κώμης Κόμνης ἀποκλειστικά στὴν περιοχὴ τῆς Θράκης³³ καθὼς καὶ τὸ θέμα πού δημιουργεῖ ἡ παρουσία ἐνὸς μεταγενέστερου κειμένου πού ἀποδόθηκε στὸν πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο καὶ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης τοῦ ἐπωνυμίου τῶν Κομνηνῶν³⁴.

Ἄν δεχτοῦμε τὴν ἄποψη τοῦ Chalandon ὅτι οἱ Κομνηνοὶ μετοίκησαν ἀπὸ τὴ Θράκη στὴν Παφλαγονία³⁵, τότε ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ γεγονότος πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Μανουὴλ Ἐρωτικοῦ στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας· ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς μιὰ τέτοια ἄποψη δὲν διαθέτει καμιὰ τεκμηριωμένη μαρτυρία καὶ ἐπὶ πλέον

τό γεγονός ότι ὁ Μανουήλ δέν ὀνομάζεται Κομνηνός δέν συνηγορεῖ σ' αὐτό τό συμπέρασμα.

Ἡ ἄποψη τοῦ Καραγιαννόπουλου ὅτι ἡ μετοικεσία ἐγινε ἀντίστροφα ἀπό τήν Κασταμονή στήν Κόμνη τῆς Θράκης³⁶ θά μπορούσε νά συνδεθεῖ μόνο μέ κάποιον ἀπό τούς γιούς τοῦ Μανουήλ καί ἴσως ἀποκλειστικά μέ τόν Ἰσαάκιο Α' «ὄν πάντες εἰς τούς τῆς βασιλείας ἀνήγαγον ἄξονας»³⁷. Ἀλλά τό χωρίο τοῦ Ψελλοῦ δέν ἀφήνει περιθώρια διαφορετικῆς ἐρμηνείας παρά μόνο ἐκείνης πού βασίζεται στόν πραγματικό συσχετισμό τῶν προσώπων τοῦ Φιλίππου καί τοῦ Ἰσαακίου³⁸. Σ' ἕναν τέτοιο συσχετισμό τό κεντρικό σημεῖο πού βαραίνει περισσότερο εἶναι τό γεγονός, αὐτό καθαυτό, τῆς γέννησης τῶν ἀνδρῶν πού προσέδωσε στίς ἄσημες κῶμες τήν αἴγλη τῆς γενέτειρας³⁹. σέ δευτέρα μοῖρα ἐπισημαίνεται ἁπλῶς τό γεγονός ὅτι οἱ δύο ἄνδρες γεννήθηκαν σέ τόπους διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους τῶν γονιῶν τους. Ἐτσι καί ἡ χρήση τῆς λ. «πατρίδα» ἐρχεται ὡς φυσικό συμπλήρωμα μιᾶς τέτοιας διάκρισης πού καλύπτει ἐννοιολογικά τόν «γεωγραφικό», εὐρύτερο χῶρο τῆς καταγωγῆς· τῆς γῆς τοῦ πατέρα καί τῶν προγόνων⁴⁰. Πόσο μᾶς ἐπιτρέπει τό κείμενο τοῦ Ψελλοῦ νά ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τόν εὐρύτερο περιορισμό τῆς «πατρίδας» καί νά τοποθετήσουμε μακριά καί ἔξω ἀπό τό χῶρο τῆς Μ. Ἀσίας τό «χωρίο»⁴¹ πού ἐπέβαλε τήν ἐπωνομασία τῶν Κομνηνῶν;⁴².

Γνωρίζουμε σήμερα ὅτι ἡ προσπάθεια γιά τόν τοπογραφικό προσδιορισμό τῆς Κόμνης στράφηκε σέ δύο κατευθύνσεις: α) πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἐρμηνείας ἑνός χωρίου τοῦ Καντακουζηνοῦ καί β) πρὸς τήν ἀναζήτηση λύσης ἀπό τά δεδομένα μιᾶς ἐπιγραφῆς πού βρέθηκε στή Θράκη.

Τό χωρίο τοῦ Καντακουζηνοῦ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας δεξιώθηκε τόν βασιλιά τῶν Βουλγάρων καί τό γιό του «παρά τούς τῆς Κομνηνῆς προσαγορευομένους λειμῶνας οὐ πολύ τῆς πόλεως διεστηκότας παρά τήν Τούντζαν ὀνομασμένον ποταμόν»⁴³, μιᾶ περιοχῆ πού βρισκόταν, κατά τόν Η. Mädler, κοντά στήν Ἀνδριανούπολη. Ἡ προτεινόμενη ταύτιση δέν ἐγινε δεκτῆ, αἰτιολογημένα, ἀπό τόν Ἄμαντο.

Ἡ ἐπιγραφή, πού προαναφέραμε, βρέθηκε στό χῶρο τῆς ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου Ῥαιδεστοῦ καί δημοσιεύτηκε τό 1886 ἀπό τόν Ἀθ. Παπαδόπουλο-Κεραμέα: πάνω σέ μιᾶ πλάκα ὕψ. 0,57 μ. καί πλ. 0,44 μ. ὁ ἐκδότης διαβάσει

///
///Θ Α Κ Α Τ Α Κ Ι
///Α Σ Τ Ε Ρ Ι Σ Ο Τ
///Μ Α Κ Α Ρ Ι Α Σ Μ
///Ι Σ Κ Ω Μ Η Σ Κ
Ο Μ Ν Ε Ω Ν
////////////////////

*Ερ]θα κατάκι-
ται] Ἀστέρις ὁ τ-
ῆς] μακαρίας μ-
νήμ]ης κώμης Κ-
ομνέων.

καί σημειώνει: «Μίαν περίπου ώραν Β του Πανίου κείται τοποθεσία Κομνιανά λεγομένη, έχουσα πιθανώς σχέσιν προς τό Κομνέων τής επιγραφής»⁴⁴. Ὁ Ἄμαντος δέχτηκε ὅτι ὁ ἐκδότης «πολύ ὀρθῶς» σχετίζει τά Κομνιανά προς τήν Κόμνην καί στή συνέχεια ἐπιχείρησε νά τεκμηριώσει τό σχηματισμό τοῦ ἔθνικοῦ Κομνηνός ἐκ τῆς Κόμνης⁴⁵. Πόσο μπορούμε ὅμως νά βασιστοῦμε σ' ἓνα εὔρημα πού χαρακτηρίζεται «κινητό» καί ἐπί πλέον εἶναι ἀχρονολόγητο; Δέν μπορεῖ ἐπίσης νά ἀποκλειστεῖ ἡ περίπτωση ὁ νεκρός νά καταγόταν ἀπό κάποια Κόμνη ἔξω ἀπό τή Θράκη καί νά κατέληξε νά ταφεῖ στή Θράκη. Μήπως δέν υπάρχουν ἄλλες σχετικές τοπωνυμίες καί μόνο ἡ Θρακική μπορεῖ νά συνδεθεῖ — καί μάλιστα ὑποθετικά μέ τήν ἀναφερόμενη «ἀπαξ» στό κείμενο τοῦ Ψελλοῦ; Ἀνάλογες τοπωνυμίες υπάρχουν στήν Ἀττική, στήν ἐπαρχία Λοκρίδος, στή Δ. Θράκη, στήν ἐπαρχία Ἑορδαίας τοῦ νομοῦ Κοζάνης ἢ στήν περιοχή τῆς Καστοριάς⁴⁶.

Μέ τό πρίσμα τῆς ἀποσύνδεσης τοῦ τοπωνυμίου Κόμνη ἀπό τή Θράκη ἢ καλύτερα τῆς πιθανῆς ὑπαρξης ὁμώνυμης κώμης καί στή Μ. Ἀσία θά πρέπει νά ξαναδεῖ κανεῖς τήν πληροφορία τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου Θεωνᾶ⁴⁷, τοῦ ὁποίου κείμενο φέρεται ὅτι ἀντέγραψε ὁ Σχολάριος καί ἀπό τό ὅποιο ἄντλησε πληροφορίες ὁ Νικηφόρος Μελισσηνός γιά τήν πραγματεία του μέ τίτλο «Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου εἰς τό ἀγλαότιμον γένος τῶν Μελισσηνῶν δι' ἐντάλματος τοῦ κραταιοτάτου βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ἐκλογή διαφόρων ἱστοριῶν»⁴⁸. Στό ἔργο, πού βρίσκεται σέ χειρόγραφο τῆς συλλογῆς Phillipps ἀριθ. 1456 (17ου αἰ.) καί πέρασε στήν Κρατική Βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου, περιλαμβάνεται καί τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα:

«καί οἱ μὲν Κομνηνοὶ ἐκλήθησαν οὕτως δι' αἰτίαν τοιαύτην. Ἀρτάβανος τήν τῶν Κομάνων διοίκησιν καί ἀρχιερωσύνην λαβὼν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος δῶρον, ἤρξεν ἐν Κομάνοις, αὐτὸς καί οἱ ἐξ αὐτοῦ ἕως ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ τοῦ τυράννου. Τότε γάρ τοὺς τούτου ἐγγόνους Ἰσαάκιον καί Ἀλέξιον ἐκ τῶν ἐκεῖθεν ἀναστάτους οἱ Πέρσαι ποιήσαντες εἰς τό Βυζάντιον ἐπανελθεῖν ἠνάγκασεν καί ἐκ τῆς Κομάνων πόλεως (ἔστι γάρ χώρα ἐγγὺς Καππαδοκίας, κάκεῖ θαυμαστὸν ἱερὸν) τήν ἐπωνυμίαν λαθόντες Κομνηνοὶ ἐκλήθησαν, μετὰ καιρὸν προσθέντες τὸ ν ἐλέγοντο Κομνηνοί. Καί ἐκ τοῦ Ἰσαακίου δέκατος ἕβδομος ὑπῆρχεν ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνός καί ὁ τούτου αὐτάδελφος κύρ Ἰωάννης ὁ τοῦ ἀνάκτορος κύρ Ἀλεξίου πατῆρ»⁴⁹.

Τά Κόμανα ἦταν πράγματι καί εἶναι γνωστή πόλη στό δρόμο Καισάρειας-Ἀραβισσοῦ-Λυκανδοῦ-Μελιτηνῆς, μέ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ταυροπόλου⁵⁰, πού μετατράπηκε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Προκόπιος⁵¹, σέ χριστιανική ἐκκλησία. Ἡ παράδοση τοῦ κειμένου τοῦ χφ τοῦ Βερολίνου, ἐνώ φαίνεται ὅτι δέν ἐρμηνεύει ἀπόλυτα τό ζητούμενο μᾶς μεταφέρει ὅμως τήν

«αΐσθηση» πού είχαν οί θυζαντινοί άνθρωποι για τό χῶρο μέσα από τόν ὁποῖο ἀναδείχτηκαν οί Κομνηνοί, τήν περιοχή πού θρίσκειται κοντά στήν Καππαδοκία. Ἴσως δέν ἦταν τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ Ἰσαάκιος ξεκίνησε τήν ἀνταρσία⁵² του ἀπό τήν περιοχή αὐτή καί ἀπό ἐκεῖ προχώρησε πρὸς τήν Νίκαια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ἡ μελέτη αὐτή ἀνακοινώθηκε στά πλαίσια τοῦ Δ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου ποῦ διοργανώθηκε ἀπό τήν Ἑλληνική Ἱστορική Ἑταιρεία κι ἐγινε στή Θεσσαλονίκη (28 καί 29 Μαΐου 1983). Εὐχαριστίες ὀφείλω στοὺς καθηγητές Ἰ. Ε. Καραγιαννόπουλο, ποῦ μέ παρότρυνε στό νά περατώσω αὐτή τήν ἐργασία, καί Εὐδοξο Θ. Τσολάκη γιά τήν ἐποικοδομητική συζήτηση πάνω στό θέμα καί τίς χρήσιμες ὑποδείξεις του. Εὐχαριστῶ ἐπίσης καί ἀπό τή θέση αὐτή τή συνάδελφο Εἰρήνη Χαλκιά, ποῦ χάρη στή φροντίδα της καί στήν ἐξυπηρέτηση τῆς πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῶν Βρυξελλῶν μπόρεσα νά δῶ τήν ἐργασία τῆς S. De Jongh. Γιά παρόμοια ἐξυπηρέτηση εὐχαριστῶ τή δ. Σοφία Κοτζάμπαση καί τόν κ. Θεόδωρο Χριστόγερο, ποῦ μοῦ προμήθευσαν φωτοτυπημένη τή δυσέυρετη ἐργασία τοῦ H. Mädlar.

1. Κ. Ἀμάντου, Μικρά Θρακικά Μελετήματα, Α', Ἡ καταγωγή τῶν Κομνηνῶν, Θρακικά 10 (1937) 232-233.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου-Π. Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 4, 2, Ἀθήναι 1925, σ. 5. Ἡ ἄποψη τοῦ Παπαρρηγόπουλου ἦταν φυσικό νά ἐπηρεάζει τοὺς συγγραφεῖς σχετικῶν ἄρθρων σέ ἐγκυρα ἐγκυκλοπαιδικά λεξικά· βλ. Μεγάλη Ἑλληνική Ἑγκυκλοπαιδεία, τόμ. ΠΓ', σ. 775, λ. Κομνηνοί· πρβλ. Ἐλευθερουδάκη, Ἑγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν, τόμ. Ζ', σ. 873, λ. Κομνηνοί.

3. Γεώργιος Κεδρηνός, Σύνοψις Ἱστοριῶν, ἐκδ. Imm. Bekker [C. B.], τόμ. 2, σ. 622, 20-21: «οἶκος δὲ ἡ Κασταμῶν τοῦ Ἰσαακίου μαγίστρου τοῦ Κομνηνοῦ». Γιά τήν ἀξιοπιστία τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου βλ. Ἰ. Ε. Καραγιαννοπούλου, Πηγαί τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 302· Πρβλ. τώρα J. Karayannopoulos-G. Weiss, Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453), τόμ. 2, Wiesbaden 1982, σ. 434, ἀριθ. 386. Βλ. ἀκόμη Εὐδ. Θ. Τσολάκη, Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καί χρονογράφοι 11ου καί 12ου αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 91.

4. Ἡ γνώμη τοῦ Παπαρρηγόπουλου δέν εἶναι, ὅπως ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τοὺς ἀρνητές της, διατυπωμένη μέ θεβαιότητα: «οἱ Κομνηνοὶ κατήγοντο ἐκ Παφλαγονίας· τουλάχιστον ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ μέγα αὐτῶν κτῆμα, ἡ Κασταμῶν» (Κ. Παπαρρηγοπούλου-Π. Καρολίδου, Ἱστορία, τόμ. 4, 2 (1925) 5).

5. Μιχαήλ Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὀσιώτατον κῆρ Κωνσταντῖνον πατριάρχην τὸν Λειχοῦδην, ἐκδ. Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τόμ. 4, Paris 1874 [φωτ. ἀνατ. Ἀθήνα 1972], σ. 407.

6. Heinrich Mädlar, Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos, ein Stück byzantinischer Kaisergeschichte [Wissenschaftliche Beilage zu dem Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Plauen I. V. Ostern 1894, Plauen I. V. Progr. No 545], σ. 12.

7. G. Schlumberger, Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1' αἰῶνος, μῦθρ. Σ. Ι. Βουτυρᾶ, μέρος Β', Ἐν Ἀθήναις 1905 [Βιβλιοθήκη Μαρασλή, φωτ. ἀνατ. Ἀθήνα 1976], σ. 73 καί σημ. 2.

8. F. Chalandon, Essai sur la règne d' Alexis 1er Comnène, Paris 1900, σ. 21.

9. Βλ. πρόχειρα Α. Α. Vasiliev, History of the Byzantine Empire, τόμ. II, Madison-Milwaukee-London [The University of Wisconsin Press] 1971, σ. 375. Ἄπ. Θ. Γλαβίνα, Ἡ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καί ἁγίων εἰκόνων ἐρις (1081-1095), Θεσσαλονίκη 1972, σ. 45 καί σημ. 36, ὅπου καί βιβλιογραφία. Ὡστόσο ἡ διχογνωμία πάνω στό πρόβλημα ἰσχύει ἀκόμη στήν ἱστορική ἐρευνα, βλ. P. Gautier, Nicephori Bryennii Historiarum Libri Quattuor, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, IX], Bruxelles 1975, σ. 64 σημ. 1 καί 196 σημ. 2. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ G. Mumu [L'] Origine des Comnènes, Bulletin de la

Section historique de l' Académie Roumain, XI, 1924, (φωτ. άνατ. Nendeln/Liechtenstein 1978), σ. 212-216] περί θλαχικῆς καταγωγῆς τῶν Κομνηνῶν εἶναι έντελῶς έξωπραγματικῆ καὶ άβάσιμη.

10. Κ. Ἀμάντου, Ἡ καταγωγῆ τῶν Κομνηνῶν, σ. 222.
11. F. Chalandon, Essai sur le règne d' Alexis 1er Comnène, σ. 21-23.
12. Du Cange, Historia Byzantina duplici Commentario Illustrata. Familias ac Stemmata Imperatorum..., Stemma Comnenorum, Paris 1680 (φωτ. άνατ. Bruxelles 1964), σ. 169.
13. F. Chalandon, Essai sur le règne d' Alexis 1er Comnène, σ. 21.
14. H. Ahrweiler, L' idéologie politique de l' empire byzantin, Paris 1975, σ. 74 (= έλλ. μτφρ. Τούλας Δρακοπούλου, Ἀθήνα 1977, σ. 85).
15. Ἰ. Ε. Καραγιαννοπούλου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 545. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, Τό Βυζαντινόν Κράτος (324-1453), Θεσσαλονίκη 1975, σ. 132: «Γόνος τῆς έκ Κόμνης τῆς Θράκης άποκληθείσης μεγάλης οἰκογενείας τῶν Κομνηνῶν ὁ Ἰσαάκιος...».
16. G. Schlumberger, Ἡ θυζαντινῆ έποποιία, μτφρ. Σ. Ι. Βουτυρᾶ, μέρος Β', σ. 73.
17. Ἰωάννης Σκυλίτσης, Σύνοψις Ἱστοριῶν, έκδ. I. Thurn [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, V], Berlin 1975, σ. 323, 5 κ.έ. Πρβλ. Ἄννα Κομνηνῆ, Ἀλεξιάς, έκδ. B. Leib, τόμ. ΙΙΙ, Paris 1945, σ. 9, 24 κ.έ. Βλ. έπίσης S. De Jongh, La Généalogie des Comnène de Byzance [Travail de Licence, Deuxième Licence, Histoire Ancienne, Univ. Bruxelles, Octobre 1937], σ. 1-2.
18. Νικηφόρος Βρυέννιος, Ὑλη Ἱστορίας, έκδ. P. Gautier [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, IX], σ. 75, 1 κ.έ.
19. Ἄννα Κομνηνῆ, Ἀλεξιάς, έκδ. B. Leib, τόμ. ΙΙΙ, σ. 9, 25-27. Βλ. άκόμη F. Chalandon, Essai sur le règne d' Alexis 1er Comnène, σ. 22. S. De Jongh, La Généalogie des Comnène de Byzance, σ. 2.
20. Βλ. Στέμμα τῶν Κομνηνῶν στό τέλος τοῦ βιβλίου τοῦ W. Höradner, Theodoros Prodromos, Historische Gedichte [Wiener Byzantinische Studien, XI], Wien 1974, Stammtafel μετά τῆ σελ. 605.
21. Ἰωάννης Σκυλίτσης, Σύνοψις Ἱστοριῶν, έκδ. I. Thurn, σ. 489, 71-72.
22. Ἄννα Κομνηνῆ, Ἀλεξιάς, έκδ. B. Leib, τόμ. Ι, σ. 16, 3 κ.έ. «Γενόμενος δέ έν τῆ πατρῷα πόλει καὶ μικρόν άναπαύων τῶν πολλῶν καμάτων εαυτῶν τε καὶ τῆν σύμπασαν στρατιάν...». Βλ. καὶ H. Mádler, Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos, σ. 12.
23. Νικηφόρος Βρυέννιος, Ὑλη Ἱστορίας, έκδ. R. Gautier, σ. 197, 10-14: «Περί δέ τήν Κασταμόνα γενόμενος έπεθόμησε τήν τοῦ πάππου οἰκίαν ἰδεῖν. Παρακαλεσάμενος ὄν άπίεσαι πάντας ᾠτός μετ' ὀλίγων άπένευσε τῆς ὁδοῦ έντός δέ ταύτης γενόμενος καὶ έρημον ταύτην τῶν οἰκόντων ἰδὼν δακρῶν έπληροῦτο καὶ στεναγμῶν, έν μνήμη γενόμενος τῶν αὐτοῦ γεννητόρων». Βλ. καὶ H. Mádler, Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos, σ. 12.
24. Γιά τό πρόσωπο τοῦ Ἰλαρίωνα Κασταμονίτη βλ. J. Darrouzès, Liste de Prôtes de l' Athos, Le Millénaire du Mont Athos 963-1963, Études et Mélanges, σ. 416-417. Βλ. άκόμη N. Oikonomides, Actes de Kastamonitou [Archives de l' Athos, IX], Paris 1978, σ. 2 καὶ σημ. 7.
25. Γιά τόν Ἰσαάκιο βλ. Jan Fredrik Kindstrand, Isaac Porphyrogenitus, Prefatio in Homerum, έκδοσις μέ εισαγωγή καὶ σημειώσεις, J. Fr. Kindstrand, Uppsala 1979, σ. 15-20.
26. Βλ. L. Petit, Typikon du Monastère de la Kosmosotira près d' Aenos (1152), Izvestija Russkogo Archeologiceskogo Instituta v Konstantinople 13 (1908), σ. 26, 12-14: «τὸν άπαράμιλλον έν ὑποχειρίοις Λέοντα τὸν Κασταμονίτην καὶ ἄνθρωπὸν μου, ὃν ὁ Θεὸς τῶν άγαθῶν αὐτοῦ μη στερήσειεν ὅπέρ τῆς εἰς ἐμέ τοῦτου έκ νεαρᾶς ἡλικίας πιστεως καὶ δουλώσεως». Πρβλ. ὅ.π., σ. 46, 23-25: «θοῦλομαι ὄν τοῖς διπτύχοις έγγραφήναι καὶ μνημονεύεσθαι άπαράβατα καὶ τὸν πιστότατόν μου καὶ γνησιώτατον ὑποχείριον τὸν Λέοντα Κασταμονίτην, ὃς μοι σχεδόν συνετράφη έκ νεαρᾶς ἡλικίας καὶ συνεγήρασεν» (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δικῆ μου).
27. F. Chalandon, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180), Paris 1912, σ. 84-91. Πρβλ. Κ. Ἰ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Β' [O. E. Σ. Β.], Ἀθήνα 1977, σ. 289.
28. Ἰωάννης Κίνναμος, Ἐπιτομή..., έκδ. B. G. Niebuhr [C. B.], σ. 13, 9 κ.έ.
29. Νικήτας Χωνιάτης, Χρονικῆ διήγησις, έκδ. I.-Al van Dielen [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XI/2], Berlin 1975, σ. 18, 70 κ.έ.

30. Βλ. E. Kurtz, *Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos*, BZ 16 (1907) 75. Πρβλ. W. Höradner, *Theodoros Prodromos*, σ. 193, 201-209, 220-226, 234-242, 244-247.

31. Βλ. D. I. Polemis, *The Doukai. A contribution to byzantine Prosopography*, University of London 1968, σ. 86.

32. Μιχαήλ Ψελλός, 'Εγκώμιον εἰς τὸν ὀσιώτατον κύρ Κωνσταντῖνον πατριάρχην τὸν Λειχοῦδην, ἔκδ. Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. 4, σ. 407.

33. βλ. παρακάτω, σ. 116.

34. βλ. παρακάτω, σ. 117.

35. F. Chalandon, *Essai sur le règne d' Alexis 1er Comnène*, σ. 21: «les Comnènes étaient originaires du village de Comnè, dans la vallée de la Toundjia, tout près d' Andrinople. Plus tard ils acquirent de grands biens en Asie Mineure, près de Kastamon».

36. Β. Ι. Ε. Καραγιαννοπούλου, 'Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τόμ. 2, σ. 545' πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος*, σ. 132. (τά σχετικὰ χωρία βλ. στή σ. 114 καὶ σήμ. 15 ἑδῶ).

37. Νικηφόρος Βρυέννιος, 'Υλη 'Ιστορίας, ἔκδ. P. Gautier, σ. 57, 5-6.

38. Ὅτι μποροῦσε νὰ δεῖ κανεὶς καὶ κάποια εἰρωνικὴ διάθεση τοῦ Ψελλοῦ πάνω στοῦ συσχετισμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ 'Ισαακίου μὲ τὸν Φίλιππο καὶ τοῦ χωριοῦ Κόμνη μὲ τὴν Πέλλα γιὰ τὸν τόπο προέλευσης τοῦ Φιλίππου (βλ. ἐπόμενη ὑποσημείωση) ἢ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν 'Ισαάκιο στή σύγκρισή του μὲ τὸ «μέγεθος» τῆς προσωπικότητος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ τόπου τῆς γέννησής τους.

39. Γιὰ τὸν σύγχρονο Ψελλὸ ἢ γέννηση τοῦ 'Ισαακίου εἶναι γνωστὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τοῦ συσχετισμοῦ μὲ τὴ γέννηση τοῦ Φιλίππου στὴν Πέλλα. Ἡ γέννηση τοῦ Φιλίππου στὴν Πέλλα παραδόξως δὲν μνημονεῦται συχνὰ στὶς πηγές (βλ. γι' αὐτὲς στή RE XIX, 2, σ. 2.266) καὶ τὰ σχετικὰ ἔργα ποῦ ἔχουν γραφεῖ πρόσφατα γιὰ τὸν Φίλιππο (βλ. J. R. Ellis, *Philip II and Macedonian Imperialism*, London 1976· Φίλιππος Βασιλεὺς Μακεδόνων, 'Εκδοτικὴ 'Αθηνῶν, 'Αθήνα 1981) δὲν ὑπεισέρχονται σ' αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια. Ὁ Ψελλός φαίνεται ὅτι γνῶριζε τὴν πληροφορία ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Δημοσθένη (βλ. Δημοσθένης, *Περὶ 'Αλωνήσου*, ἔκδ. G. Dindorf [B. T.], τόμ. I, σ. 117: «πρῶτον μὲν ἀξίων 'Αθηναίους ὄντας πρὸς τὸν ἐκ Πέλλης ὀρμώμενον» πρβλ. Δημοσθένης, *Περὶ τοῦ στεφάνου*, ὁ.π., σ. 265: «ἐν Πέλλῃ τραφέντι, χωρίῳ ἀδόξῳ τότε γ' ὄντι καὶ μικρῷ, τοσαύτην μεγαλοφυχίαν προσήκεν ἐγγενέσθαι, ὥστε τῆς τῶν 'Ελλήνων ἀρχῆς ἐπιθυμῆσαι καὶ τοῦτ' εἰς τὸν νοῦν ἐμβαλέσθαι») ἢ τοῦ Λιθανίου (βλ. *Livani, Opera*, ἔκδ. Rich. Foerster, [B. T.], τόμ. VII, σ. 296: «τῶν δὲ τυράννων ἀπάντων Φίλιππος τί γὰρ ἂν τις εἴποι περὶ αὐτοῦ καλόν, τὴν πατρίδα, θάρβαρος ἦν. τὸ τῆς πόλεως μέγεθος; καὶ τί φαυλότερον τῆς Πέλλης») καὶ *Livani, Opera*, ὁ.π., τόμ. XI, σ. 167: «τοῦ παιδὸς 'Αμύντου τοῦ τραφέντος ἐν Πέλλῃ»). 'Ενας συσχετισμὸς τοῦ Φιλίππου μὲ τὸν 'Ισαάκιο ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ προεκταθεῖ στοῦ ἐπίπεδο τῆς προσωπικῆς ἐκτίμησής τοῦ Ψελλοῦ γιὰ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο πρόσωπο καὶ ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ στηριχθεῖ στὰ χωρία τοῦ Δημοσθένη ἢ τοῦ Λιθανίου (βλ. καὶ *Livani, Opera*, τόμ. VII, σ. 296: «ἀρὰ γε λάθω τὸν καλοῦντά με θάρβαρον, τὸν λοιδοροῦντα τὴν Πέλλαν») δὲν ἐμπίπτει στοῦ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Γνωρίζοντας ὁμοίως τὴ θέση τοῦ Ψελλοῦ καὶ τὶς κρίσεις του γιὰ τὸν 'Ισαάκιο (βλ. σχετικὰ Κ. 'Ι. 'Αμάντου, 'Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Β', σ. 207-208) ἢ προέκταση αὐτῆ τοῦ θέματος εἶναι πρακτικὴν ἀποτέλεσμα ὑπόθεσης. Ὑπάρχουν ὡστόσο οἱ πραγματικὲς ἀντιστοιχίαι ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα. Ὁ 'Ισαάκιος ἀπὸ τὴν Κόμνη κατέκτησε τὸ Βυζάντιο· ὁ Φίλιππος ἀπὸ τὴν Πέλλα κατέκτησε τοὺς 'Ελλήνες. Ὁ Φίλιππος κατέσκαψε πόλεις (βλ. *Livani, Opera*, τόμ. VII, σ. 232: «τίς κατέσκαψε; τίς ἐνέπρησε; τίς ἀφομοίωσε τὰς πόλεις τοῖς ἀοικήτοις τόποις») καὶ ὁ 'Ισαάκιος μετὰ τὴ δεινὴ ἤττα του στοῦ ὕψωμα Λοβιτζοῦ, ἀφοῦ καταδίωξε τοὺς Περσενέγκους «εἰς ἄβατα ἔλη κρυβέντας, κατέσκαψε τὰς κόμας αὐτῶν» (βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. 4, σ. LXXXIII-LXXXIV). Ὁ συσχετισμὸς τῶν δύο προσώπων ὑπαγορεύεται στὸν Ψελλὸ ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ τους στοῦ ἐπίπεδο τῆς πανουργίας καὶ τῶν ἱκανοτήτων· ὁ Ψελλός κολακεύει τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα.

40. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν Ὅλης τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσης*, τόμ. 7, 'Αθήνα 1949, σ. 5.591-5.592.

41. Οἱ λέξεις «κώμη» καὶ «χωρίον» στοῦ κείμενο τοῦ Ψελλοῦ θὰ μποροῦσαν νὰ λειτουργήσουν καὶ ἄν ὄροι στὰ πλαίσια τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς περιοχῆς (βλ. σχετικὰ, Fr.

Dölger, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders 10. und 11. Jahrhunderts [Byzantinischen Archiv, 9 (1927)], φωτ. άνατ. Darmstadt 1960, σ. 66 και 222· πρβλ. P. Lemerle, The agrarian history of Byzantium from the Origins to the twelfth century, Galway 1979, σ. 201, 247· Ν. Σβορώνου, Οικονομία-Κοινωνία, 'Ιστορία του Έλληνικού Έθνους, τόμ Η', 'Αθήνα 1979, σ. 197-205). Κάτι τέτοιο θά ενίσχυε θέβαια και την άποψη της εξάρτησης της Κόμης από την Κασταμονή, «τό μεγάλο κτήμα» των Κομνηνών, αλλά ή έρμηνεία δέν είναι δυνατό να σταθει με ισχυρή επιχειρηματολογία. Για τις λέξεις κόμη και χωρίον ως τοπωνύμια βλ. D. V. Vayacacos, Les mots χώρα, χωρίον, κόμη et πόλις comme noms de lieu dans la langue grecque, Onoma 22 (1978) 457-466.

42. 'Η έρευνα δέν μπόρεσε να άποφανθει άν ο Νικηφόρος, πού παραδίδεται από τη χρονογραφία του Σκυλίτση ως Κομνηνός (βλ. 'Ιωάννης Σκυλίτσης, Σύνοψις Ιστοριών, έκδ. I. Thum, σ. 371, 54 κ.έ.) έχει ή όχι συγγενική σχέση με τους Κομνηνούς και μάλιστα με τον πατέρα τους Μανουήλ τον Έρωτικό: βλ. σχετικά Du Cange, Familiae Augustae, σ. 170· G. Schlumberger, 'Η βυζαντινή έποποιία κατά τά τέλη της ι' εκατονταετηρίδος, Βασίλειος ό Βουλγαροκτόνος, μωφ. I. Λαμπρίδου [Βιβλιοθήκη Μαρασλή], έν 'Αθήναις 1905, σ. 597· πρβλ. όμως De Jongh, La Généalogie des Comnène de Byzance, σ. 72. Δέν άποκλείεται τό επίθετο Κομνηνός να άποδόθηκε στον Νικηφόρο «έκ των ύστέρων» — μόνον ό Σκυλίτσης και ό αντιγραφέας του Γεώργιος Κεδρηνός τον αναφέρουν ως Κομνηνό — για να τονιστεί ή πιθανή συγγενεία του με τον αυτοκρατορικό οίκο.

43. 'Ιωάννης Καντακουζηνός, 'Ιστορία, έκδ. B. G. Niebuhr [C. B.], τόμ. I, σ. 508-509.

44. 'Αθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, 'Αρχαιότητες και 'Επιγραφαι της Θράκης συλλεγεΐσαι κατά τό έτος 1885..., Περιοδικόν του έν Κωνσταντινουπόλει Έλληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, 'Αρχαιολογικόν Παράρτημα του 17ου τόμου, Κωνσταντινούπολις 1886, σ. 95.

45. Κ. 'Αμάντου, 'Η καταγωγή των Κομνηνών, σ. 233.

46. Βλ. πρόχειρα, Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια, τόμ ΙΔ', σ. 775 και 'Ελευθερουδάκη, Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, τόμ. 7, σ. 873.

47. Βλ. Σπ. Λάμπρου, Θεωνάς, άγνωστος χρονογράφος της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντος, Νέος Έλληνομνήμων 1 (1897) 191-202.

48. Για τό χειρόγραφο και την άπόδοση του κειμένου του στον Νικηφόρο Μελισσηνό (1577-1633) βλ. 'Ι. Κ. Χασιώτη, Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οί Μελισσηνοί (Μελισουργοί), 16ος 17ος αι., Θεσσαλονίκη 1966, σ. 15 και σημ. 2· σ. 177.

49. Σπ. Λάμπρου, Θεωνάς, σ. 192. Τό κείμενο δέν περιλαμβάνεται φυσικά, ως ψευδεπίγραφο, στην έκδοση L. Petit — X. A. Sidiéridès — M. Jugie, Oeuvres complètes de Georges Scholarios, τόμ. I-VIII, Paris 1928-1936. 'Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Τά οικογενειακά μας όνόματα, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 37 σημ. 88) τό παραθέτει, χωρίς να άντικρούει την εξήγησή πού δίνει ό χρονογράφος Θεωνάς.

50. Βλ. Fr. Hild, Das byzantinischen Strassensystem in Kappadokien [Tabula Imperii Byzantini, 2], Wien 1977, σ. 88.

51. Προκόπιος, 'Υπέρ των πολέμων, έκδ. J. Haury με προσθήκες και διορθώσεις G. Wirth [B. T.], τόμ. I, σ. 85, 3-7.

52. Βλ. F. I. Uspenskij, Istorija vizantijskoj imperii, τόμ. III, Moskva 1948, σ. 57. Βλ. και Ν. Οικονομίδης, 'Η ένοποίηση του Εύρασιατικού χώρου (945-1071), 'Ιστορία του Έλληνικού Έθνους, τόμ. Η', 'Αθήνα 1979, σ. 141.